

Bakó Boglárka

„Két világ között” - Csobánkai romungro nők integrációs stratégiái 1960 és 2014 között – című, PD101427 számú projekt záró beszámolója

A „Két világ között” - Csobánkai romungro nők integrációs stratégiái 1960 és 2014 között – című OTKA projekt anyaggyűjtését 2012 és 2014 között végeztem. Az anyaggyűjtés során egyrészt a település romungro lakosságára és a Pest megyei roma/cigány lakosságra vonatkozó levéltári adatokat dolgoztam fel, másrészt két alkalommal végeztem állomásosó terepmunkát, először 2013 márciusától-szeptemberéig, másodszor 2014 júliusától-augusztusáig. Ezalatt az idő alatt egy cigány család portáján laktam. Az állomásosó terepmunka előtt és befejezése óta is heti rendszerességgel tartom a kapcsolatot a romungro közösséggel.

1. Levéltári anyagok

1.a. 2012-ben feldolgoztam a Pest megyei Levéltárban a település romungro lakosságáról található forrásokat. A Pest megyei Levéltári anyagok a következők voltak:
- Csobánka Község Tanácsi Iratok: Sorszámos Iratok, Tételszámos Iratok, Különkezelt Iratok (Cigánylakosság), Általános iktatott Iratok 1960-1990 között. Ez az anyag ötvenöt doboz irat volt.

- A Pest megyei Köjál Iratai 1975-1985 (Cigánykérdés) és 1982-1989 (Cigánykérdés) között. Ez két doboz anyag volt.

1.b. 2012-ben feldolgoztam a Budapest Főváros Levéltár válogatott forrásait:

- A Pest Megyei pártbizottsági ülések jegyzőkönyveinek a „Cigányság Magyarországon” című beszámolóit 1953-1954

- MSZMP Pest Megyei pártbizottsági üléseinek „A cigány lakosság helyzete és a társadalmi beilleszkedés meggyorsításának feladatai Pest megyében” című jegyzőkönyveit és mellékleteit 1977-ből

1.c. 2012-ben feldolgoztam a Magyar Országos Levéltár válogatott forrásait:

- Azokat a „Tájékoztató jelentéseket”, melyek Pest megyében élő „a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól” szóltak 1961- 1984 között

A Pest megyei Levéltár, a Budapest Főváros Levéltára és a MOL forrásai alapján megvizsgáltam a Pest megyei roma/cigány lakosságról és a csobánkai romungro közösségről szóló hivatalos diskurzust 1960 és 1990 között. A vizsgálat nyomán körvonalazhatóvá vált a

roma közösség helye az adott kor társadalmi-politikai kontextusában. Az iratok a csobánkai roma közösség lélekszámának alakulásával, foglalkoztatásával, életkörülményeivel, lakhatási körülményeivel (CS lakások), oktatásával, valamint gyám- és segélyügyeivel foglalkoztak. Emellett beszámoltak a Pest megyében végrehajtott hivatalos rendelkezések végeredményéről is. A beszámolókat és iratokat a megyei VB hivatalnokai, a KÖJÁL szakemberei, a helyi Tanács hivatalnokai, illetve a helyi védőnők, a gyámügyesek, a körzeti orvosok és az iskola pedagógusai készítették.

1.d. 2013-ban feldolgoztam azokat az egyházi levéltári iratokat, melyben a falubeli kárpáti cigányokkal is foglalkoztak.

- A Csobánkai Katolikus Plébánia helyi irattárában található Plébániai Naplót. A naplót a helyi plébánosok vezették 1949 és 1984 között.

- A Székesfehérvári Egyházmegye Levéltárában található Plébánosi Beszámolót. A Beszámolót, 1976-ban, a helyi plébános (Kapesándi Zsigmond) készítette, a székesfehérvári püspök felkérésére, a „cigányok lelkipásztori gondozásáról” 1949 és 1976 között. Nevéhez kötődik a falubeli „cigánypasztoráció”.

Az egyházi iratok, a plébánosi beszámolók és naplók 1949-1984-ig felvázolták a kárpáti cigány közösség helyét a többségi társadalom egyházi világában. Az iratok bemutatták, hogy a katolikus egyház hogyan viszonyult a falubeli cigány lakossághoz, különösen, hogy mi okból és milyen módon szervezett „cigánypasztorációt” számukra.

1. e. 2013-2014-ben a csobánkai Polgármesteri Hivatalban található dokumentumokat tekintetem át. Ezek közé tartoztak a népességi statisztikák 1989-2012 között, illetve a munkanélküli statisztikák 1989-2012 között. A Polgármesteri Hivatal statisztikai adataiból a rendszerváltás után a falubeli népesség és a munkapiacok alakulását lehetett felvázolni.

2. Terepmunka

Két alkalommal töltöttem el hosszabb időt (összesen 9 hónapot) a kárpáti cigányok között élve, ami alatt egy nagycsalád portáján laktam, ahol egy különálló, szoba-konyhás lakrészt béreltem. A szállásadó romungro család nagypresztízsű volt a közösségben, kezdetben az ő segítségükkel alakultak ki kapcsolataim a közösség tagjaival. Ez volt az a társadalmi kontextus, amibe terepmunkám alatt beépültem, melyben kialakultak lehetőségeim és szerepeim, amelyeket antropológusként felhasználhattam az anyaggyűjtéshez.

A terepmunka alatt összesen 45 darab interjút készítettem: 31 életút interjút és 14 téma-centrikus interjút. Megfigyeléseimről több feljegyzést is készítettem. Vezettem terepnaplót, illetve rendszeresítettem egy „Feljegyzések” füzetet hipotéziseimnek és megfigyeléseimnek. A terepmunka során 4079 fotót készítettem.

A kárpáti cigányok között megtapasztalt dolgokat összefüggésükben „csak” én láttam, aki akkor és ott, eltöltöttem azt az időt a telepen. Ebből következik az is, hogy a feldolgozott anyagból megszületett elemzés is az általam megélt történések tapasztalatait és az azokból levont következtetéseimet tartalmazza, melyeket a kárpáti cigányok magyarázataival, értelmezéseivel vettem össze. Anyagom tehát „látszólag tudományos, de nagyrészt saját tapasztalatokra” épülő munka (Geertz 1994:358). Ennek ellenére, nem gondolom azt, hogy kutatásom a szubjektivizmus útját járná. A kárpáti cigány közösség és köztem levő folyamatos interakció bemutatása hűen adja vissza a kárpáti cigányok valóságáról alkotott felfogásomat, tükrözve annak dinamikáját és létrejöttének körülményeit (Williams 2000:268). A cigányok valósága a nem cigány világban konstruálódik. Ebben az értelemben az interakció maga lehet a tudományos kutatás igazi tárgya.

A cigányok közösségébe való bekapcsolódásomnak különböző formái, mértékei, de mindemellett komoly korlátai is voltak. Elsősorban a „bizalom” volt az a kulcs, amely megnyitotta számomra a kapukat ahhoz, hogy megismerjem bizonyos fokig az itt élő cigány csoportot. A bizalommal járt az, hogy ők maguk próbáltak helyet találni nekem a közösségükben. Ez nem volt egyszerű számukra, hiszen ebben a közösségben nincsenek bent élő, független magyarok. Vannak a „belépők”, akiktől félnek, mert beleszólnak tevőlegesen a mindennapjaikba (bürokráták, rendőrök, ellenőrök), vannak a jó szándékú „bejárók” (szociális munkások, védőnők, egyházi emberek), akik segítik őket, és akiknek felajánlott segítségét használják és vannak az „elcigányosodott” magyarok, akik beházasodtak közéjük és ott is élnek velük. A velük időszakosan élő, kultúrájukat megismerni és megérteni akaró antropológus szerepe unikális volt közösségükben. Ennek a szerepnek a feloldását az segítette, hogy tevékenyen igyekeztem részt venni a romungro közösség mindennapjaiban.

2012-ben helybéli segítőkkel Tanodát szerveztem a hátrányos helyzetű gyerekeknek. A tanoda vezetése és működtetése által különleges helyzetbe kerültem a kárpáti cigányok között, egyfajta kapu, átmenet lettem a cigány és a nem cigány világ között, ám olyan kapu, melynek zárható ajtaja a cigány világban volt. A roma közösség egyértelműen az ő emberükként kezelte, olyannak, aki az érdekeiket képviseli a többségi társadalom felé. Ezt a szerepemet elsősorban a tanodai munka eredményezte. A tanoda beindítása komoly szervezéssel járt, helyet kellett szerezni az órákhoz, önkéntes hálózatot kellett kiépíteni, szponzorokat kellett találni a tanoda mindennapi életének finanszírozására. Ennek kapcsán kapcsolatba kerültem a helyi hivatalos szervekkel és intézményekkel, ismertté váltam a cigánysoron túl is. Egy év múlva már tizennégy gyerekkel tanultunk hetente két alkalommal, két év múlva – 2012-ben - huszonhét gyerekkel és tizenhat önkéntessel végeztük a munkát minden nap, egy új tanodaépületben, egy magánalapítvány támogatásával.

A tanoda működtetése kitágította azt a fajta kapcsolathálózatot, mely a „családom” kiválasztásával korábban csak bizonyos körökre szűkült. A tanodába járó gyerekek családjain keresztül a kárpáti cigány közösség szinte minden típusú csoportjába – a „sori” cigánytól a „hegyi” cigányig, a „szegénytől” a „gazdagig”, a magas presztízsűtől a stigmatizáltig – eljutottam. Olyan családokkal kerültem kapcsolatba, akikkel az idáig nem. Vagy azért, mert befogadó családom nehezményezte a velük való kapcsolattartást, vagy azért, mert nem volt rá lehetőségem. A gyerekek tanítása révén szoros kapcsolatot tartok fent a mai napig ezekkel a családokkal és maga a segítő-tanodás szerep elfogadhatóvá tette báziscsaládom számára is, hogy más kapcsolathálózatok felé is nyitottam.

A kárpáti cigányok között végzett terepmunkámat a hármasság-elve határozta meg: a saját kulturális környezetemtől való eltávolodás, a személyiségfüggő terepmunka és a másság(om) értelmezése. Elsődlegesen a terep és az otthon radikális szétválasztását tartottam szükségesnek, hiszen maga a távolság teremtette meg a kutatói munka lehetőségét. Másodsorban az empirikus megismerés bizonyos módjainak felértékelődését és más formák kizárását véltem fontosnak. Az empirikus megismerés személyfüggősége egyben eredményezte azt is, hogy egyes helybéliekkel létesített kapcsolatok alapvetően meghatározták – vagy gyakran kizárták -, hogy másokkal ismeretségbe kerüljünk. Végül pedig egy normatív antropológiai szubjektum megalkotása volt elengedhetetlen a terepmunkám során, mellyel szemben értelmeződtek a „mások” (Gupta-Freguson 1997). Fontos megjegyezni, hogy a cigányok között végzett munkám során soha nem az ő csoportjuk realizálódott „másnak”, hanem én magam. Ezért volt rendkívül fontos a terepmunka során, hogy folyamatosan figyeljem azt, amit az én másságom provokált ki. Ezt

azért is tartottam nagyon fontosnak, mivel a cigányok másságát csak önmagam különbözőségének tudatában tudtam meghatározni. Ezért tartottam lényegesnek kéziratomban bemutatni azt a rendszert, amely az „ők” (kárpáti cigányok) és a „mi” (nem cigányok) közti folyamatos interakció során alakult ki. A kárpáti cigányok (is) a „mi társadalmunk” (azaz a magyarországi társadalom) tagjai, „kulturális sajátosságaik” (amennyiben lehet így nevezni), jellegzetes „cselekedeteik” (amennyiben lehet erről beszélni), „egyedi megélhetési stratégiáik” (amennyiben létezik ilyesmi) mind saját társadalmunk részei, elemei. Ez az a „kicsi a nagyban,” mely működésének megismerése legalább annyit árul el a kárpáti cigányok, mint amennyit a többségi társadalom együttélési stratégiáiról.

Az anyag elemzési keretét az a lehetőség biztosította, hogy több alkalommal tölthettem el hosszabb időt terepen. A hosszabb terepmunkák alatt a jelenségek újabb és újabb megvilágításba kerültek, és egyfajta koherens rend jelölte ki az értelmezés határait. A különböző események összefüggéseinek kibontakozása újabb és újabb vizsgálati pontokat hozott létre. A terepmunka alatt gyűjtött anyagom elemzése csak „lehetőség” egy-egy nézőpont bemutatására, s távol áll attól, hogy a teljesség „látszatát” keltse. Az elemzési kereteket bővítheti, változtathatja az idő múlása, a résztvevők mindennapi élete, a hozzám való viszonyuk alakulása, s ezért - szándékom szerint - munkám nyitva hagyja az értelmezési lehetőségek körét.

3. Eredmények

A. Tanulmányok:

A teremunka részeredményeit kilenc tanulmányban foglaltam össze.

1. „A baj csak az, hogy munka sincs már ma...” - a munka mítosza egy Pest megyei település romungro közösségében., Pillangó Kutatás. A szociális segély csökkentésének hatásai a vidéki Magyarországon – 2012, interdiszciplináris dokumentáció In.: <http://www.pillangokutatas.bffd.hu>, 2013 (folyóiratcikk)

2. The Bathing of the “Dirty”: A Forgotten Forced Bathing in Hungary, Acta Ethnographica Hungarica, 59 (1), pp. 221–240 (2014), 2014 (folyóiratcikk)

3. A külsőnk, avagy hogyan kapunk munkát? – a roma nők és a munkapiac., Mindennapi Pszichológia, VI. évf. 2. szám, április-május, 44-46. o., 2014 (folyóiratcikk) online (rövidebb változat): <http://www.mipszi.hu/cikk/140408-kulsonk-avagy-hogyan-kapunk-munkat>, 2014 (folyóiratcikk)

4. „Nem élünk jövő-menésből, mint az oláh cigányok” – a munka szerepe egy romungro közösségben – In.: A.Gergely András (szerk.) „... áttekinthetetlen szövedék gyönyörű geometriája...” /Féner Tamás 75. születésnapjára/ MAKAT, Antroport Könyvek 2., Antroport Kiadó, Budapest 2013–2014, 5-22. (könyvfejezet)

5. A kép, a történet és az „utólagos interpretáció”. In. MÚZEUMHÁLÓ - Kiállítás Fejős Zoltán 60. születésnapjára 2014 (egyéb) http://muzeumhalo.neprajz.hu/neprajz.09.01.php?bm=1&kr=A_121_%3D%22Bak%C3%B3%20Bogl%C3%A1rka%22

6. A „koszosak” fürdetése. (rövidebb változat) Beszélő online, 2014. július 1. <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/a-%E2%80%9Ekoszosak%E2%80%9D-furdetese> (folyóiratcikk)

7.. A „koszosok” fürdetése - egy elfeledett kényszermosdatás (hosszabb változat) – Sárkány. In. Mwomboko. Köszöntő kötet Sárkány Mihály 70. születésnapjára. Schiller Katalin – Tóth-krizsa Fruzsina (szerk.), MAKAT, ELTE, BTK, Néprajzi Intézet 2014. 157-180. (könyvfejezet)

8. Erőviszonyok az iskolában. Tanárok, diákok, cigányok. (Erő és erőtlenség. Kulcskérdések a társadalomkutatásban. 5. ELTE, TáTK megjelenés alatt) (könyvfejezet)

9. „Rajtam látszik, hogy cigány vagyok” – egy kárpáti cigány közösség alkalmazkodási gyakorlata – (Traumák és Tabuk. Kulcskérdések a társadalomkutatásban. 5. ELTE, TáTK megjelenés alatt) (könyvfejezet)

A kilenc tanulmányból kettő még megjelenés alatt van. A tanulmányoknál két esetben

nem tüntettem fel az OTKA támogatását. Az első esetben (3. A külsőnk, avagy hogyan kapunk munkát? – a roma nők és a munkapiac., Mindennapi Pszichológia, VI. évf. 2. szám, 2014. április-május, 44-46. o., 2014 (folyóiratcikk) online (rövidebb változat): <http://www.mipszi.hu/cikk/140408-kulsonk-avagy-hogyan-kapunk-munkat>, 2014 (folyóiratcikk) a folyóirat megjelenési formája nem tette a lábjegyzeteket lehetővé, mint a szerkesztő ezt utólag jelezte. A második esetben (5. A kép, a történet és az „utólagos interpretáció”. In. MÚZEUMHÁLÓ - Kiállítás Fejős Zoltán 60. születésnapjára 2014 (egyéb) http://muzeumhalo.neprajz.hu/neprajz.09.01.php?bm=1&kr=A_121_%3D%22Bak%C3%B3%20Bogl%C3%A1rka%22) a cikk egy rendhagyó kiállítás egyik darabja volt, s így a szövegek mellett nem szerepelhettek lábjegyzetek.

B. Előadások

A kutatás anyagából öt előadást tartottam és hat alkalommal vettem részt a kutatás témájához kapcsolódó kerekasztal-beszélgetésen.

Előadások:

2012. november 16-17. Mítoszok a modernitásban – Modern mítoszok, Előadás cím: *„Mi nem élünk jövőmenésből, mint az oláh cigányok”*. A munka mítosza egy Pest megyei települése romungro közösségében, ELTE, TáTK, MAKAT, Budapest, 2013. március 21-22. „Értelem és érzelem”, Kulcskérdések a társadalomkutatásban 3., Előadás cím: A kényszermosdatások értelm(e)z(e)s(e) egy kárpáti cigány közösségben, Budapest 2014. április 3-4. Kulcskérdések a társadalomkutatásban 4., „Erő és erőtlenség” Előadás cím: Erőviszonyok az iskolákban – tanárok, diákok, cigányok, ELTE, TáTK, Budapest

2014. április 10. Angelusz Kollégium előadás-sorozata, Előadás cím: A roma kultúra kutatás módszertanának etikai kérdései, ELTE, TáTK, Budapest

2015. március 26. Traumák és tabuk. Kulcskérdések 5. Előadás cím *„Rajtam látszik, hogy cigány vagyok”*. Egy kárpáti cigány közösség alkalmazkodási gyakorlata, ELTE, TáTK, Budapest

2015. április 24. Szimbiózis Kulturális Antropológia Fesztivál, Előadás cím: Nemi szerepek, hierarchia és szocializáció roma/cigány közösségekben, MAKAT, Budapest

Kerekasztal-beszélgetések:

2013. március 21. Roma/cigány kutatás érzelmi vonatkozásai avagy „szeretjük-e a cigányokat”? ROKKA Műhely, Moderátor: Szuhay Péter, Résztvevők: Neményi Mária, Michael Stewart, Zárug Péter Farkas, Fleck Gábor, Bakó Boglárka, Osztykán Ágnes, ELTE, TáTK, Budapest

2013. április 10. „I am a Roma Woman”, Moderátor: Juhász Anna, Résztevők: Bakó Boglárka, Bársony Katalin, Kőszegi Edit, RomaKép Műhely, Budapest

2013. május 14. „Kik 'a cigányok' az iskolában?” Moderátor: Pálos Dóra, Résztevők: Bakó Boglárka, Binder Mátyás, Domokos Vera, Lovász Eszter, Szimbiozis Kulturális Antropológia Fesztivál, Budapest

2014. március 25. Kutatás módszertan a roma közösségekben. Antropológus Kerekasztal beszélgetés. Moderátor: Pálos Dóra, Résztevők: Bakó Boglárka, Szentesi Balázs, Binder Mátyás, ELTE, Pszichológia és Pedagógia Tanszék szervezésében, Budapest

2014. május 16 - 17. „Így kutatunk mi”. Moderátor: Pálos Dóra, Résztevők: Bisztrai Márton, Schiller Katalin, Bakó Boglárka, Kulturális Antropológiai kerekasztal-beszélgetés. Szimbiozis Kulturális Antropológia Fesztivál, Budapest

2015. március 26. Urbact2. – Romanet 2. Kerekasztal-beszélgetés. Moderátor: Hegyesiné Orsós Éva, Résztevők: Somogyi Eszter, Móricz Ilona, Setét Jenő, Wendl Péter, Csongor Anna; Bakó Boglárka, ELTE, TáTK, Budapest

C. Rövidfilm

2015-ben készült el a 24 perces rövidfilm, melynek címe: „Nem mindegy, hogy van találva...” Renus és Szergej története. A film egy csobánkai család férfi és női tagjának mindennapi életét mutatja be, történeteiken keresztül. A férfi és a női főszereplő is a falu Petőfi telepén nőtt fel, miután összeházasodtak, a „hegyre” költöztek. Történeteik a falubeli cigányokról, telepi és hegyi éveikről, a munkavállalásukról és arról mesélnek, hogy milyen módon élnek együtt, hogyan viszonyulnak ezekhez a mindennapi életükben. A film szereplői önmagukról beszélnek, érzékletesen mutatják be életfilozófiájukat és azt, hogy mit jelent ma Magyarországon cigánynak lenni. A film oktatási, kiegészítő anyagként készült, célja a sztereotípiák oldása és az előítéletek lebontása. Operatőr: Edelmayer Zsolt és Szentesi Balázs, Vágó: Edelmayer Zsolt, Rendező: Bakó Boglárka

D. Kiállítás

2015. március 30-án nyílt meg a „A „látható” cigányok. Egy terepmunka képei.” című fotókiállításom. A kiállításon 40 db fénykép volt látható, ezeket a képeket a három éves kutatás alatt készült fotóanyagomból válogattam ki. A képek kiválasztásánál mérvadó volt, hogy olyan fotók kerüljenek a válogatásba, melyek távol állnak a sztereotipikus cigány képektől. Ezt nagyon fontosnak tartottam, mivel a romákról készült fotóknak gyakran nincs önálló, független értelmezése, értelmezési rendszerek részévé válnak. A cigányokról készült

képek a többségi társadalomban élő cigány képek részévé lesznek. Ezáltal a képeknek többféle olvasata alakulhat ki. A romákról készült fényképek értelmezése kontextus függő. Meghatározzák a társadalmi előítéletek, befolyásolják a romákról élő sztereotípiák. Hat rájuk a média szegénységképe, a cigányokról szóló riportok képi világa. Mindez egy szigorú keretekkel rendelkező társadalmi értelmezési rendszert hoz létre. Segítséget ad ahhoz, hogy a néző be tudja azonosítani a képen a cigányságot, s egyben értelmezni is tudja ebben a rendszerben a cigányokat. Ez probléma, hiszen maga a kép, nem egyszerűen „kép”, még nem is csupán „*szociális életrajzzal bíró tárgy*”. (Fejős 2005:14.), hanem a cigányokról készített képek a rendszer részei lesznek, használható és felhasználható, bizonyíték és ellenérv, igazolás és cáfolatok lehetnek egyben.

Kiállításommal az volt a szándékom, hogy olyan hétköznapi világot mutassak be, mely nem különbözik egy átlagos falusi közösség mindennapjaitól, melyekben ünnepek váltják a mindennapokat, ahol egy közösség tagjai füvet nyírnak, sütnek, főznek, keresztelnek és disznót vágnak, azaz élnek megszokott életüket. Dr. Prónai Csaba, a Kulturális Antropológia Tanszék vezetője, a kiállítás megnyitóján a következőket mondta beszédében: „A cigányok láthatóvá válnak itt és most a számunkra (az antropológiai jelenben). Ezt állítja Bakó Boglárka is (hiába az idézőjel!). A képek által az ő világuk benne lesz a mi világunkban. És amikor a képeket készítette, akkor ott volt ő is, velük volt, benne volt abban a világban. Éppen ez tette lehetővé, hogy ezek a képek elkészüljenek, hogy ezek a képek így készüljenek el. Ez a fajta benne-lét az, ami itt a paprikakoszorút paprikakoszorúvá teszi, és ez az, aminek a kulturális antropológiában nagy hagyománya van. Ehhez a tradícióhoz kapcsolódik Bakó Boglárka is. És azon belül, a kulturális antropológiai cigánykutatásokon belül is Patrik Williams antropológiájához. Megpróbálom ez utóbbit úgy megfogalmazni, ahogyan azt a Borisz Akunyin főhőse, Eraszt Petrovics Fandorin tenné, annak érdekében, hogy stílusom célra törő legyen és szenttelen, akár a katekizmus (Jeles: Álombrigád).

A bizonytalanságokkal (amit korábban említettem) a képeken látható cigányok, ha nem is megfoghatatlanok, de legalábbis kevésbé kezelhetőek, kevésbé felhasználhatóak – ez egy.

A kulturális antropológia nemcsak a másságról szól, ahogyan azt sokan tévesen gondolják és hangoztatják, hanem az azonosságról is. Ennek kiváló példája ez a kiállítás is – ez kettő.

Egy kulturális antropológiai kutatásnak az „ők” és a „mi” közötti folyamatos interakció lejegyzéséből kell állnia, így érhető el az a fajta teljesség, amely mindkettőt meghaladja. Ezt valósítja meg Bakó Boglárka a fotóival – ez három.” (Prónai 2015)

E. Könyv-kézirat

A kutatás eredményeit a „Tisztamunka. A látható cigányok” című kéziratban foglaltam össze (pp 242).

A könyv fejezetei a következők:

Tartalomjegyzék

Bevezetés 6

A kutatás módszertana 14

1. „Ennek már mindent elmondunk?” – a kutatói helykeresés 14
2. „... csak ő olyan... tudod? Kutatói szerep 20
 - a. A magyar, aki „szereti a cigányokat”: a „bejáró” 20
 - b. A magyar, „aki segíti a cigányokat”: a tanodás 23
 - c. A „mi raklink”: aki hozzánk tartozik 27
3. Ami összefoglalva elmondható: a kutató és az anyaga 33
4. A módszertan végére 36

„Csak ezt kell válasszuk, ezt a középutat.”- A kárpáti cigány közösség rendhagyó bemutatása 37

1. A cigányok terei 37

2. A cigányok szomszédjai 42

3. A cigányok önmeghatározása 44

4. A cigányok nyelvhasználata 46

5. A cigányok társadalma 49

6. A cigányok munkája 51

7. A cigányok alapértékei 53

8. Az összefoglalás dilemmái 55

A „koszos” cigány – a többségi társadalom sztereotípiája 56

1. A „koszos cigány” képének intézményesülése 56

2. A „koszos cigányok” mosdatása 58

3. A kárpáti cigányok kényszermosdatása 59

4. A Petőfi és a Béke-telep cigányai 63

5. A „megnevelt” cigányok 68

6. A tiszta cigányok 74

A tiszta cigány - a kárpáti cigányok tisztaság-képe 81

1. A „koszosság” és a „tisztaság” 81

a. Az udvar	82
b. A lakás	85
c. Az ember külseje	88
2. A „tisztaság” értelmezése: a kosz	93
3. A kosz értelmezése: a tisztaság	95
4. A „koszos cigányok” – a Csotri család	97
5. A tisztaság értelmezése	105
A „dologtalan” cigánytól a munkásig	107
1. A munka ideája	108
2. A támogatott cigányok: a szegkovácsok	111
3. A dolgozó nők és férfiak	119
A cigány, aki dolgozik	132
1. Munka-pályák	132
a. Arany	133
b. Lumba	139
c. Tyisli	144
d. Szergej	154
e. Thuli	165
f. Füles	171
Romugro munkavállalók a munka világában	177
1. Az élettörténetek munkaanyaga	177
2. A „jó munkahely”	178
3. A „jó cigányok” munka végzése	183
4. A kárpáti cigányok alkalmazkodási gyakorlata	187
a. öltözködés a hétköznapi munkavilágában	187
b. A beszéd	188
c. A viselkedés	189
d. A „nyelés”	190
5. A munkavégzés közösségi értelmezése	194
a. A „munka etika” a férfi közösségben	195
b. A munkavégzés a női világban	198
A pénz	202
1. A pénz értéke	202
2. A pénz haszna	205

A pénz haszna: a megbecsült cigányélet	209
1. „A cigányoknál buli van....” – a cigányok „láthatóvá válása”	209
A cigányok ideje	217
1. A rokonság ünneplése	217
2. A bőség napja	218
3. A ballagási buli szereplői: magyar ünnep – cigány buli	221
A cigányok láthatatlanná válása	227
1. Az alkalmazkodó cigányok külső képe	228
2. Az alkalmazkodó cigányok belső képe	229
3. Cigányként élni térben és időben	231
4. A cigányok ideje és tere	232
5. Az cigányok ünnepe – a láthatóvá válás	234
Egy „sikeres” alkalmazkodási gyakorlat margójára	234
Felhasznált irodalom	237

A kézirat nyolc fejezetből áll. A bevezetés és a kutatási módszertan után, három alapvető, a cigányok ellen irányuló előítélet működését vizsgálom meg: a „tisztaság/koszosság”, a „lustaság/munka” és az „alkalmazkodás/együttélésre képtelenség” ellenpárjait. Könyvem a többségi társadalom és a kárpáti cigány közösség sztereotípiáin keresztül közelít a fent vázolt kérdésekhez. A „tisztaság”, a „munkavégzés” és az „alkalmazkodás” az a három fő elemzési szempont, melyet a legalkalmasabbnak tartottam arra, hogy elemezzem a közösség mindennapi gyakorlatait.

Ennek oka az volt, hogy a faluban, ahol a kárpáti cigányok élnek, a „tisztaság”, a „munka” és az „alkalmazkodás” volt az három kategória, amellyel a hatóságok a hatvanas évektől kezdve minősítették a falubeli cigány családokat. Ugyanez a három kategória lett az, amellyel a századfordulón és a 21. században is kategorizálták a településen élő cigány családokat. A megbélyegzés változatlan maradt és egyértelmű volt. Maga a cigányság kategóriája lett az, mely ennek alapját adta. A cigányok, akikről úgy tartották a többségi társadalom sztereotípiái, hogy „koszosak”, „lusták” és „együttélésre képtelenek”.

A pest megyei kárpáti cigány közösség olyan cigány csoport, amely alkalmazkodott a többségi társadalom elvárásaihoz. Deklaráltan ők lettek a környék „jó cigányai”, amennyiben összehasonlításra kerültek a szomszéd településen élő roma és szintó közösségekkel, sőt akkor is, ha „a cigányokkal” vetették őket össze. Pozitív jellemzésük alapja az őket körülvevő többségi társadalomban az volt, hogy ők „rendesek” (tiszták), „dolgoznak” (becsületesek) és

„alkalmazkodóak” (nincs velük baj). Ezt a többségi társadalom velük kapcsolatba kerülő hivatalnokai is hangsúlyozták.

A településen élő kárpáti cigányok reakciói a nem cigány világ folyamatos ellenőrzésére, irányítására és befolyására, sajátos gyakorlatot hoztak létre. A kárpáti cigányok „*alkalmazkodtak*”, vagy legalábbis hangsúlyozták erre irányuló törekvéseiket. Ők „*nyeltek*” a cigány világgal kialakult konfliktusos helyzetekben, vagy legalábbis ezt tanították gyerekeiknek. A kárpáti cigányok elfogadták a nem cigány világ befolyását, vagy legalább is kifelé ezt hangsúlyozták.

Annak oka, hogy a többségi társadalom elfogadta és elismerte a kárpáti cigányokat, a közösség hagyományos szegkovács munkája volt. Már az ötven-hatvanas években sikeresen adaptálták foglalkozásukat a szocialista munka világába. Az állam elismeréssel fordult „cigány” munkájuk felé, és Szegkovács Szövetkezetet alapítottak számukra. A róluk felvett helyi adatok kihangsúlyozták, hogy ebben a közösségben a munkaképes nők és férfiak közel „100 %-ban dolgoztak”, nem voltak köztük „csavargó” vagy „vándorló” egyének. A szegkovács szakma ellehetetlenülésével gond nélkül váltottak; a szocializmus éveiben a gyári munkások száma megtöbbszörözött körükben, később kőfaragó és építőbrigádjaik is sikeresen működtek. A rendszerváltás munkanélküli éveiben a férfiak a szürke és a feketegazdaságban helyezkedtek el, a nők állami munkahelyek takarítói állásaiban versenyeztek a határon túli magyarokkal. Törekvésük a munkavégzésre közismert volt az őket körülvevő többségi társadalomban. Ezt nem csak a velük kapcsolatba kerülő nem cigányok, hanem maga a közösség is megfogalmazta és folyamatosan verbalizálta a külvilág felé. A kárpáti cigányok mindennapi életvitelükben nem különböztek a munkások rétegétől.

A szegkovács cigányok - habár ugyanabba a települési világba kényszerítették közösségük egy részét - mégis az elvárásokhoz (védőnői, egészségügyi szolgálat) való alkalmazkodással ellensúlyozni tudták a „koszos” cigány sztereotípiáját. Bár a hatvanas-hetvenes években csoportjukat „fejlődő” és „elmaradott” cigányokra osztotta a hivatalos helyi hatalom, még az utóbbi csoportnál is kiemelték törekvésüket a változtatásra. Ez lehetett az oka, hogy kivették őket a kényszermosdatás kényszere alól, annak a kárpáti cigányokra nézvést „*megalázónak*” tartott hatása miatt. A hatalom birtokosai hangsúlyozták, hogy itt már a változás, a „fejlődés” útjára lépett cigányok élnek.

A közösség hivatalos megítélése is kiemelte tehát, hogy a kárpáti cigányok „alkalmazkodóak”, „dolgoznak” és „tiszták”. Úgy tűnt, mintha a romák/cigányok legfőbb stigmái – mint a munkakerülés, a kosz és az együttélésre képtelenség - a kárpáti cigányokat nem érintették volna. Mintha a romungrok adaptálódási kísérletei sikeresek lettek volna.

Mintha a kárpáti cigányokat „befogadta volna”, - értékelve igyekezetüket – a többségi társadalom. Képük egyértelműen egy, az asszimiláció útjára lépett cigány csoport képét mutatta, mely cigány jellegzetességének „elvesztésével” már egyre kevésbé jelent meg a velük kapcsolatba kerülő hivatalos szervek leírásában, „cigányként”.

Ezt a látszatot erősítette a kárpáti cigány közösség önmagáról kifelé sugározott képe is. A falubeli romungrok folyamatosan újra és újra megfogalmazták a velük kapcsolatba kerülő nem cigány világ felé, hogy az ő családjuk / csoportjuk / közösségük „más”, „jobb”, „fejlettebb”, mint „a cigányok” általában. Munkahelyi kollégáiknak, gyerekeik pedagógusainak, az egészségügyi dolgozóknak, a helyi hivatalnokoknak, tehát mindenkinek, akitől függtek, folyamatosan arról beszéltek, hogy a kárpáti cigányok „tiszták és dolgoznak”. A falubeli romungro cigányok kívülről látható életvitelükkel is a többségi normákhoz való alkalmazkodásukat hangsúlyozták. Öltözködésükkel, viselkedésükkel beleolvadtak az őket körülvevő, falusi, nem cigány világba. Gyakorlatuk, stratégiájuk volt arra nézvést, hogy hogyan tudnak megélni egy olyan társadalomban, ahol a bőrükön hordott stigma, folyamatosan előítéleteket gerjeszthet.

Alkalmazkodtak a többségi társadalom által nekik megteremtett lehetőségekhez, elfogadták a feltételeket, folyamatosan hangsúlyozták törekvésüket a „normákhoz”. Alkalmazkodtak az előítéletekhez, nem azzal, hogy akár látványosan „tiszták” lettek, vagy „többet dolgoztak” volna, hanem, hogy folyamatosan beszéltek a tisztasághoz és a munkához való pozitív viszonyukról, és így bizonyították ezt. A kárpáti cigányok elfogadták a fennálló hierarchikus rendszert, nem ágáltak annak igaztalan volta ellen, nem kerestek kiutakat belőle, sőt átvéve sztereotipikus gondolkodását a „jó” és a „rossz” cigányokról, elhelyezték önmagukat abban a csoportban, amit a többségi társadalom még mindig jobban elfogadott, mint a másikat. Ők lettek a „jó”, a „rosszakkal” szemben.

A kárpáti cigány közösség tagjai a hétköznapiakban eltűnve élhettek. A cigány családok igyekeztek kívülről látható életvitelükkel minél kevesebb feltűnést okozni, beolvadtak a nem cigány világba. Ám ez nem azt jelentette, hogy nem vállalták identitásukat a hétköznapiakban, csupán azt, hogy vagy hangsúlyozva cáfolták a cigányokról szóló előítéleteket vagy háttérbe vonulva igyekeztek elrejtetni azt. Erre kialakított gyakorlataik a „magyarok szeretetének megszerzésétől”, a „nyelésen” keresztül az „elrejtőzésen” át a „kinyilatkoztatásig” rendkívül színes palettát mutattak fel. Ezt a körülöttük levő nem cigány világ megjutalmazta: adott helyzetekben megértően viszonyult hozzájuk, problémáik esetén segítséget nyújtott nekik.

A „jó cigányság” előnnyel járt számukra, hiszen egyrészt az „ellenőrző hatalom” lassan elfordította róluk a szemét, inkább olyan közösségeket figyelve, akikkel „több probléma” volt. Alkalmazkodásuk másik előnye a pénzkereset lett. Az, hogy az ellenőrző hatalom kontrolja nem volt már olyan erős fölöttük, lehetővé tette számukra, hogy a nők legális munkavállalása mellett (állami munka, közmunka), a férfiak az illegális munka világában is bátran részt vehettek. Ez nagy előnnyel járt, hiszen így annyi pénzt kereshettek (szemben a takarítói vagy közmunkás fizetésekkel), amiből valóban megteremhették a saját mindennapi megélhetésüket és kitermelhették azt a plusz összeget, amit arra használhattak, hogy saját terükben és idejükben szabadon élhessenek saját világukban. A pénzből meg lehetett teremteni a lehetőségét akár egy délutáni kocsmai sörözgetésnek, akár egy százfős ünnepi lakomának. A munkával és alkalmazkodással megszerzett pénz „szabaddá” és „függetlenné” tette a cigányokat a nem cigány világtól.

Azzal, hogy az ellenőrző hatalom ellenőrzése lazult, olyan idő és tér keletkezett a közösség számára, ami csak az ő idejük lett, ami térben távol esett a nem cigány világtól és ahova csak azokat ereszhették be közülük, akiknek „jó szándékáról” és „hasznáról” már korábban megbizonyosodhattak. Ez a tér és idő lett az, ahol a cigányok „láthatóvá váltak”. Ez az ünnepek, a bulik ideje volt. Ekkor feltették az arany ékszereiket, felvették a ruháikat, viselkedésük hangossá és oldottá vált. Cigányul beszéltek egymással, cigányul énekeltek arról, hogy mi a fontos számukra. Cigányul köszöntötték testvéreiket, cigány énekeket küldtek egymásnak. Ekkor már lényegtelenné vált – ami a többségi társadalomban hangsúlyozottan jelent meg – hogy „milyen” cigányok, értelmét veszítette az, hogy ők „nem oláh cigányok”, hiszen bár kárpáti cigányul beszélgettek, de oláh cigányul énekeltek és egyszerűen csak „cigányul táncoltak”. A kárpáti cigány közösség együttlétének kiteljesedése az ünnep lett.

A kárpáti cigány közösségnek a többségi társadalom elvárásaihoz való alkalmazkodási gyakorlata látszólag sikeres volt, hiszen ezzel fenn tudták tartani családjaikat és saját belső határaik mögé rejtett cigány világukat. A gyakorlat kényszerű mivolta sokat elárult a körülöttük levő többségi társadalomról. Arról a társadalomról, melynek tagjai előítéletesen fordultak feléjük, melyben csak úgy tudtak megélni, ha különböző stratégiákat alakítottak erre ki. Az őket körülvevő társadalom „nem szerette a cigányokat”, elfogadni is nehezen tudta őket, ám ez a társadalom lehetőséget nyújtott számukra, hogy a felállított szabályok elfogadásával, élhettek a periferiáján. Az egyensúly látszólag kialakult, ám rendkívül törekeny és esetleges volt. Erre világít rá a könyv utolsó fejezete, melyben a helyi szegregálódott iskola felszámolási kísérletén keresztül elemezhetővé vált az, hogy a kárpáti

cigányokról kialakított pozitív kép hogyan foszlott semmivé, és lettek ők is „olyan cigányok”, mint amilyenek a „többiek voltak” a magyarországi társadalom előítéleteiben.

Felhasznált irodalom:

Fejős Zoltán (2005) *Boldog/képek*. Budapest, Néprajzi Múzeum

Geertz, Clifford 1994 *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég Kiadó

Gupta, Akhil – Ferguson, James 1997 Discipline and Practice: „The Field” as site, Method and Location in Anthropology. In: Gupta, Akhil –Ferguson, James (eds.) *Anthropolgical Locations. Boundaries and Grounds of Field Science*. University of California Press, Berkely 1-45.

Prónai Csaba (2015) 40 kép. - Bakó Boglárka A „látható” cigányok. Egy terepmunka képei c. kiállításáról – kézirat

Williams, Patrick 2000 „A helyszínen és a korban”. In: Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa. Új Mandátum*: Budapest, 263-274.

F. A kutatás társadalmi haszna: Csobánkai Csepp Tanoda

2012 szeptemberében indítottam el helyi segítőkkel Csobánkán a roma gyerekeket a tanulásban segítő csoport. A tanév végén a Csobánkai Polgármesteri Hivatal felajánlott egy épületet, melyet a nyár folyamán egy alapítvány (Csepp Esélyegyenlőségi Alapítvány) segítségével felújítottunk és a CSobánkai Csepp TanoDA (CSODA) nevet adtuk neki.

A tanodában elsősorban közös tanulással a heti tananyag elsajátításának támogatása, illetve a hiányos kompetenciák, tudáselemek folyamatos pótlása lett a célunk. A tanodába eredetileg 15 csobánkai romungro gyerek járt (7-14 évesig), 2015-re 27-re nőtt a számuk.

A tanodába járó gyerekek különböző okokból lemaradtak a tanulásban, bár képességeik alapján többet tudtak volna teljesíteni. Hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetűnek nyilvánították őket, szüleik nem tudnak segíteni a tanulásban nekik, mivel nem volt közép vagy felsőfokú végzettségük és rossz anyagi helyzetük miatt a családok nem engedhették meg maguknak azt, hogy gyerekeiket külön tanárhoz járassák. Jelenleg 16 önkéntes dolgozik a tanodában, vannak köztük egyetemista diákok, nyugdíjasok, vállalkozók, képzőművészek, egyetemi tanárok és helyi segítők is.

A tanodai munka célja, hogy a tanodába járó gyerekek képességeihez mérten a legjobb eredményeket ériék el. Van, akiknél ez a négyes-ötös átlagot, van, akinél csak a jobb jegyeket és van, akinél ez a bukás elkerülését jelenti. Emellett célunk, hogy a gyerekek önbizalmát megerősítsük a tanulás terén (is), hogy esélyt adjunk, hogy jövőbeni terveiket megvalósíthassák, hogy biztosan és bátran nézzenek szembe a kihívásokkal.